

Wstęp

Podręcznik jest próbą przedstawienia historii ustroju i prawa sądowego Polski od czasów najdawniejszych po najnowsze. Materiał został ujęty w formie tradycyjnej periodyzacji. Dokonując jej, za podstawowe kryterium podziału przyjęto przemiany formy państwa. Siłą rzeczy powodowały one przekształcenia w treści prawa sądowego. W nauce najwięcej trudności sprawia periodyzacja ustroju i prawa dawnej Polski (do 1795 r.). Dla ustroju jej podstawy stworzył *Stanisław Kutrzeba* w dziele *Historia ustroju Polski w zarysie* (1905), a utrwalił *Juliusz Bardach* w systemie *Historia państwa i prawa Polski* (1957). Przedstawia się ona następująco:

- a) powstanie państw plemiennych, a następnie państwa polskiego (VIII w. – połowa X w.),
- b) monarchia patrymonialna (połowa X w. – 1320 r.), przy czym okres ten dzieli się jeszcze na monarchię wczesnofeudalną – do 1138 r. i rozbięcie dzielnicowe),
- c) monarchia stanowa (1320–1454) oraz
- d) Rzeczpospolita szlachecka (1454–1795), z podziałem na podokresy demokracji szlacheckiej (1454–1652), oligarchii magnackiej (1652–1764), a następnie początki monarchii konstytucyjnej (1764–1795).

Ostatnio autorską periodyzację zaproponował *Wacław Uruszczyk*, dzieląc dzieje prawa i ustroju w Polsce na trzy okresy: monarchia Piastów (966–1370), Królestwo Andegawenów i Jagiellonów (1370–1572) oraz Rzeczpospolita Polska Obojga Narodów (1572–1795).

Niektóre z tych okresów i podokresów co do początku i czasu trwania wywołują do dzisiaj dyskusję, która wynika z różnych ocen przebiegu procesów ustrojowo-prawnych, nawet przy uwzględnieniu podobnych kryteriów systematyzacyjnych. Znacznie mniejsze trudności sprawia w okresie dawnej Polski systematyzacja historii prawa. Jej podstawy stworzył *Michał Bobrzyński*, autor *Dziejów Polski w zarysie* (1877), który zaproponował podział rodzimej historii na trzy okresy:

- a) pierwotny (do 1241 r.),
- b) średniowieczny (1241–1505) i
- c) nowożytny (1505–1795).

Oparł się na nim *Józef Rafacz*, który wyodrębnił podział historii prawa dawnej Polski na okres średniowieczny (do schyłku XV w., przy słusznym założeniu że źródła dla historii prawa do XIII w. są niezwykle skąpe) oraz nowożytny (XVI–XVIII w.). Dostrzegając odrębności w periodyzacji historii ustroju i historii prawa Polski do

1795 r., na potrzeby niniejszego podręcznika, przyjęto wspólny mianownik umożliwiający, w ramach tych samych okresów praktycznie pokrywających się, omówienie obu zagadnień. W rozwiązaniu tym oparto się przy tym na praktyce przyjętej w większości podręczników, jakkolwiek nie jest to ujęcie idealne.

Dalsza periodyzacja historii ustroju i prawa Polski nie nastrocza już większych trudności. Podzielić ją można na okresy:

- a) rządów państw zaborczych, z uwzględnieniem polskich twórców państwowych o częściowej suwerenności lub autonomii (1772/1795–1918),
- b) II Rzeczypospolitej i ziem polskich pod okupacjami (1918–1944/45) oraz
- c) władzy ludowej (1944/45–1989) z podziałem na podokres Polski Ludowej (do 1952 r.) i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (do 1989 r.).

Należy jednak zaznaczyć, że przyjęcie tej periodyzacji dla historii prawa stanowi pewne uproszczenie, gdyż obowiązywanie kodyfikacji prawa państw zaborczych wchodzi z nimi w kolizję.

W podręczniku wykorzystany został dorobek uczonych polskich zawarty zarówno w fundamentalnych podręcznikach z zakresu historii ustroju i prawa polskiego, jak i pracach monograficznych i częściowych. Pewnym ułatwieniem dla Czytelnika pragnącego dotrzeć do bogatej literatury prawno-historycznej przedmiotu jest zamieszczenie wykazu podstawowych podręczników, a przed każdym rozdziałem głównej literatury tematu. W szczególności odsyłam jednak do bibliografii prawno-historycznej, ukazującej się w ramach Czasopisma Prawno-Historycznego oraz do systemu Historia państwa i prawa Polski pod red. *Juliusza Bardacha* i dzieła *Stanisława Plazy* Historia prawa w Polsce na tle porównawczym.

Dla ułatwienia korzystania z podręcznika wprowadzono: umiarkowanie rozbudowaną strukturę tekstu w formie podziału na mniejsze partie (rozdziały, paragrafy, punkty rzymskie i arabskie), pogrubienie druku dla najważniejszych pojęć, petit dla tekstu uzupełniającego wykład zasadniczy, indeks rzeczowy, tablice genealogiczne, tabele i wykresy. Nie rozstrzygając natomiast sporu, czy zamieszczać w podręczniku do historii ustroju i prawa ogólne wstępy historyczne, czy też unikać tego, wychodząc z założenia, że wiedzę tę student wyniósł z edukacji szkolnej, wybrano stanowisko kompromisowe, a zarazem praktyczne, poprzez umieszczenie na zakończenie tablic synchronistycznych ujmujących dzieje: Polski, ustroju i prawa. Umożliwią one łatwiejsze kojarzenie zjawisk i faktów.

Zamieszczony tekst jest wykładem przedmiotu. Z takiego ujęcia wynikają skróty i uproszczenia spowodowane konieczną selekcją ogromnego materiału źródłowego i literatury. W związku z tym wiele zagadnień zakreślonych zostało jedynie ogólnie bądź zostały tylko wzmiankowane. Nic też nie zastąpi podstawowej syntezy przedmiotu, jaką jest Historia państwa i prawa Polski, pod red. *J. Bardacha*.

W wydaniu czwartym poszerzono przede wszystkim partie poświęcone dziejom administracji publicznej.